

HENRI MENDRAS, SELJAČKA DRUŠTVA

Elementi za jednu teoriju seljaštva, Globus, Zagreb 1986.

Poznato je da je autarkični svijet seljaštva u nas nedovoljno istražen, pa knjiga »Seljačka društva« plijeni pažnju već samim naslovom, s obzirom na to da je Henri Mendras eminentni ruralni sociolog. Njegova bi spoznaja oblikovana u teoriju seljaštva zasigurno mogla biti korisna našim znanstvenicima i zanimljiva širem krugu interesenata.

Rezultati Mendrasovih istraživanja ne tvore pretencioznu i hermetičnu teoriju, već se, kako sam autor naglašava, prije mogu definirati kao pokušaj da se »predloži jezik i nekoliko elemenata analize« (str. 34). Mendras ne zazire od konstruiranja idealnog tipa temeljenog na proučavanju evropskog seljaštva. Međutim evropocentričnost nije nedostatak njegova pristupa jer je on svjestan ograničenja svog idealnog tipa, ali vjeruje da bi podaci dobiveni istraživanjem zapadnoevropskih seljačkih društava mogli pomoći u razumijevanju izvanevropskih.

Autor jasno ističe svoj istraživački cilj: analizirati seljaštvo zapadne Evrope između 1000. i 2000. godine, i naizgled vrlo jednostavno definira seljaka kao svakog člana nekog seljačkog društva. Iz takva određenja proizlaze dvije važne postavke: kao prvo, svi članovi seljačkog društva su seljaci bez obzira na to da li su zanatlije, trgovci ili poljodjelci; kao drugo, Mendras ne govori o seljačkom društvu nego o društvima. Premda se odlučuje za pluralitet, Mendras ne dopušta da ga specifičnosti pojedinih društava odvedu preduboko u empiriju i tako spriječe da odredi temeljna obilježja seljačkih društava: autonomiju u odnosu na globalno društvo,* ekonomski sistem relativne autarkije, postojanje lokalnih kolektiviteta u kojima vlada međusobno poznavanje i važnu ulogu uglednika u posredovanju s globalnim društvom.

Seljačka društva organizirana su u male autonomne zajednice, lokalne kolektivitete. Autor se opredijelio za naziv kolektivitet u smislu »organiziranog naseljenog lokaliteta« za razliku od zajednice — kolektiviteta ili domaćinskih grupa s komunitarnim crtama (str. 109). Lokalni kolektivitet je društvo međusobnog poznavanja koje se usprkos socijalnoj raznolikosti iskazuje kao kulturno homogena cjelina. U njemu ne postoji razgranata diferencijacija uloga, a proces hijerarhizacije seljaštva posljedica je utjecaja globalnog društva. Premda je neosporno da se lokalni kolektiviteti hijerarhiziraju pod utjecajem globalnog društva, ipak nije sasvim opravdano hijerarhijsku tendenciju globalnog društva suprotstavljati egalitarnoj tendenciji seljačkih društava. Također bi valjalo podrobnije razmotriti do koje mjere se o svim članovima lokalnog kolektiviteta može govoriti kao o seljacima. Da li su zanatlije koji rade proizvode namijenjene globalnom tržištu, notabiliteti i trgovci stupovi ekonomske autarkije?

Mendras uvažava mnoštvo okolnosti koje uvjetuju specifična obilježja seljačkih kolektiviteta. Uvažavajući do krajnosti te posebnosti, on odbija

* Prevodilac Vlado Puljiz je u nedostatku odgovarajućeg hrvatskog izraza preveo francuski termin »société englobante« kao »globalno društvo«, mada »englobante«, »ono koje spaja u cjelinu« nije isto što i globalno. Budući da ni ja ne znam zadovoljavajući hrvatski prijevod (globalizirajuće?) u ovom prikazu koristit ću termin globalno.

postojanje reprezentativnog kodeksa seljačkih vrijednosti i ne želi govoriti o ideologiji seljaštva već samo o ideologiji pojedinog seljačkog društva. Premda je izvjesno da istraživanje vrijednosnog sustava treba temeljiti na analizi vrijednosti pojedinih društava, ipak je korisno pokušati odrediti i neke vrijednosti koje bi bile zajedničke seljačkim društvima.

Osnovna ćelija seljačkog društva je domaćinska grupa. Mendras se optimično opredijelio za domaćinsku grupu a ne porodicu, jer smatra da je samo srodstvo za seljačka društva manje važno od činjenice da se cjelokupni ekonomski život odvija unutar domaćinskih grupa. Autor je dobar poznavalac domaćinskih grupa, što je rezultat njegova dugotrajnog istraživačkog rada. Za nas je zanimljivo što spominje i južnoslavensku seljačku zadrugu. Mendras ide i korak dalje od same tipizacije domaćinskih grupa, te na temelju dvaju principa (produžiti rod ili domaćinsku grupu) razlikuje dva tipa poretka, od kojih prvi vodi egalitarizmu i individualizmu, a drugi stabilnoj i hijerarhiziranoj domaćinskoj grupi.

Između kolektiviteta i domaćinske grupe ne postoji uvijek skladan odnos. Što je domaćinska grupa jača i stabilnija to više osporava funkciju lokalnog kolektiviteta kao neposredno nadređene joj cjeline. Tako se seljački kolektivitet, koji nastoji održati autonomiju u odnosu na globalno društvo, suočava s autonomističkim tendencijama i u vlastitom mikrokozmosu.

Vrlo je zanimljiv prikaz odnosa između seljaštva i globalnog društva. Osnovna je Mendrasova teza da feudinci i crkva u zapadnoj Evropi oko 1000. godine izlaze iz okvira starog agrarnog društva da bi razvijajući se po vlastitoj logici stvorili vanjsko, globalno društvo, a nekadašnje agrarno stanovništvo pretvorili u seljaštvo. Seljačka društva opstojе u biti nepromijenjena do perioda ubrzane industrijalizacije, u kojem sada već novo globalno društvo, više ne želi tolerirati autarkiju seljačkih društava pa dezintegrira seljaštvo pretvarajući ga u samostalne poljoprivredne poduzetnike uključene u složen lanac prehrambene proizvodnje.

Mendras nije dovoljno rasvijetlio rasap starog agrarnog društva pa se već od početka knjige provlači misao kako su seljačka društva njegov izvorni baštinik, a novonastalo globalno društvo devijantna tvorevina koja nastoji iskoristiti i subordinirati seljačka društva. Tako nedovoljno objašnjenom genezom globalnog društva počinje Mendrasovo podvajanje globalnog i seljačkog. Autor također zanemaruje i činjenicu da seljačka društva nisu mogla trajati u biti nepromijenjena stoljećima, već i zbog toga što su se morala prilagođavati i suprotstavljati raznim globalnim društvima. Stoga zapadnoevropski seljak oko 1000. godine ne može biti identičan seljaku 18. ili 19. stoljeća. Mendras ističe kako globalnom društvu do razdoblja industrijalizacije i nije bilo stalo da dokine autarkičnost seljačkih društava. Ako je tako, čemu onda pokušaji globalnog društva da se kulturno, ekonomski i politički nametne seljačkim društvima? Nije li preciznije reći da je zahvaljujući dinamici razvoja globalno društvo došlo u fazu u kojoj je moglo početi proces dezintegracije samodostatnih seljačkih društava. Ne radi se o tomu da buržoazija to prije nije htjela, ona to nije ni mogla.

Mendras ne objašnjava kako je moguće da se seljačka društva, koja se stoljećima nisu bitno mijenjala, iznenada ne samo mijenjaju već i dezintegriraju (Mendras je autor knjige »Kraj seljaštva«) na poticaj globalnog društva. On zaobilazi prikaz etiologije promjena u globalnom društvu mađa smatra da se promjene u seljačkim društvima zbivaju kao posljedica glo-

balnih promjena. Budući da preobrazbe globalnog društva nisu detaljnije ekslicirane, Mendrasove postavke moguće je interpretirati kao da su seljačka društva nepodložna promjenama, te da se njihova preobrazba i de-integracija zbivaju jedino kao odraz promjena u globalnom društvu. Mendrasu se može prigovoriti i da nije prikazao odnos između različitih globalnih društava i seljaštva. Zar smjena globalnih društava ne donosi nikakvu promjenu seljacima? Doduše, očita je aritmija između zbivanja u globalnom i seljačkim društvima jer i radikalne promjene u globalnom društvu vrlo sporo prodiru do sela, a izvjesno je i da svaka i najmanja promjena u globalnom društvu ne mora rezultirati refleksijom te promjene u seljačkom društvu. Ipak, nedovoljno objašnjavanje složenih procesa koji preobražavaju i globalno i seljačko društvo vodi Mendrasa podvajanju tih društava i pridonosi viziji seljačkih društava kao stabilnih i nepromjenjivih jer promjene inducira isključivo globalno društvo.

Na taj način autor i nehotice pridonosi viziji seljaka kao vječnog objekta. Uostalom, nijedna seljačka pobuna nije uspjela promijeniti društvo u cjelini ili odnos globalnog društva prema seljaštvu, a seljačke revolucije novijeg datuma samo su pomogle urbanizaciji i industrijalizaciji. Čak su i revolucionarni pokreti, kojima se seljaci priključuju, pokreti novog globalnog društva *in spe*, a jedina nada seljaka je da će se u slučaju pobjede njihov revolucionarni saveznik potruditi da im osigura bolje životne uvjete provođenjem pravednih agrarnih mjera. No, primat globalnog društva vidljiv je i u agrarnim reformama, najčešće proklamiranim putem dekreta globalne vlasti, koja u najboljem slučaju nastoji privući seljaštvo za svoj politički projekt ne ostvarujući njegov. Provođenje agrarne reforme povezano je s teškoćama i otporom seljaka i u socijalističkim zemljama, a novi sloj tehničke i političke birokracije nameće se za posrednika s centralnom vlašću.

Mendras ne pokušava problematizirati jedinstvo seljačkih kolektiviteta smatrajući da imaju zajednički cilj. Ako su svi članovi kolektiviteta seljaci, bez obzira na međusobne razlike, zar je moguće da se svi složno priključe revolucionarnom pokretu jedinstveno težeći zajedničkom cilju? Autor, koji inzistira na pluralitetu seljačkih društava, kao da zanemaruje pluralitet interesa unutar pojedinih kolektiviteta. Upravo heterogenost u seljačkim kolektivitetima i posljedična različitost ciljeva, zajedno s nepovezanošću s ostalim kolektivitetima uzrokom su nepostojanja jedinstvene seljačke revolucionarne platforme. Stoga se Mendrasov prigovor da uspješan ishod revolucionarnog pokreta ne donosi uvijek i adekvatan dobitak seljacima može ograničiti na poteškoće i devijacije u provođenju agrarne reforme koje pogađaju seljaštvo u cjelini, jer nezadovoljstvo nekadašnjih bogatih seljaka ne mora biti odraz teškog stanja u agraru već posljedica socijalne nivelacije.

Odnos između globalnog i seljačkog društva vrlo je složen. Seljaci zadiru od globalnog društva kao opasnosti za identitet i autonomiju svojih kolektiviteta, ali ga ujedno i trebaju. Globalno društvo nastoji nametnuti svoje kulturne, političke i ekonomske koncepcije ali zbog nedovoljnog poznavanja seljačkih prilika i zbog tog što još nije dostiglo stupanj razvoja na kojem može direktno penetrirati u seljačka društva koristi se posrednicima da bi izvršilo upliv na selo. Posrednici su pretežno uglednici kolektiviteta ili postavljenici centralne vlasti. Kao pripadnicima dvaju društava, najvažnija im je funkcija da djeluju kao svojevrsan transformator globalnog u seljačko i obratno. Posrednici pridonose prodoru globalnog društva

u seljačko, ali samim posredovanjem ne mogu dokinuti seljačku autarkiju baš stoga što obavljaju transfer globalnog u seljačko, pa članovi kolektiviteta ne moraju biti upoznati s kodeksom vrijednosti i sistemom funkcioniranja globalnog društva jer im za to služe posrednici. S druge strane upravo prevođenje globalnog u seljačko čini globalni import prihvatljivim seljacima, pa oni i nesvjesno usvajaju proizvode i vrijednosti globalnog društva. No, medijatori su slaba točka kolektiviteta i kad za to dođe vrijeme mogu utjecati na njegovu destabilizaciju.

Mendras na doista zadovoljavajući način opisuje uglednike i načine prodora globalnog društva u seljačka. Zanimljivo je njegovo razlikovanje velikih i malih uglednika u Francuskoj 19. stoljeća. Prvi žive ritmom nacionalnog života i releji su malim seoskim uglednicima za dodir s globalnim društvom, ali između te dvije kategorije uglednika postoji i odnos suparništva. I pored dobrog prikaza funkcije uglednika, autoru se može uputiti primjedba da nisu prikazane razlike u posredovanju s različitim globalnim društvima. Posrednici zadržavaju monopol posredovanja sve do doba kad se seljačko društvo šire otvara globalnom a učestali i neposredni kontakti dokidaju potrebu za posredovanjem.

Odnos između globalnog i seljačkih društava važan je i u ekonomskoj sferi. Dok je s jedne strane seljačka ekonomija autarkična, s druge je strane prisiljena na kontakte s globalnom ekonomijom od čijeg utjecaja se brani pokušavajući ju istodobno iskoristiti u svoje svrhe. Potka seljačke ekonomije je sistem samoopskrbe i za razliku od globalne ona je nemonetarna, a novac na selo prodire tek pod utjecajem globalne ekonomije. Premda je to točno, Mendras možda ipak umanjuje ulogu novca u seljačkoj ekonomiji. Ako je doista uloga novca tako zanemariva u seljačkoj ekonomiji, kako je moguća relativno brza promjena u doba uključivanja u tokove industrijskog društva u kojem novac ima važnu ulogu? Nije li razložnije pretpostaviti da je novac dobivao sve veće značenje u seljačkoj ekonomiji polako rastaćući njene temelje pa je nagla promjena završni dio dugotrajnog procesa.

Mendras s pravom ističe da je pogrešno analizirati seljačku ekonomiju kategorijama industrijske ekonomije, ali nije jasan njegov trud da dokaže kako je zemlja prirodno dobro a ne kapital. Štoviše, zemlja kao prirodno dobro ne vodi uspostavljanju odnosa kapitalističkog tipa između posjednika i najamne snage. Možda na taj način autor želi dokazati da bi bez globalnog utjecaja odnosi u agraru ostali nepromijenjeni. Činjenica da je zemlja prirodno dobro a ne kapital nevažna je ako se zemlja daje instrumentalizirati i uključiti u tokove kapitalističke proizvodnje.

Koncepcija seljačkih društava Henri Mendrasa motivirana je krizom industrijskog društva i revalorizacijom nekih tradicionalnih vrijednosti. Zbijeni u zagađena industrijska središta njihovi sve otuđeniji stanovnici postaju prijemljivi za stare ideje skladnog života u maloj zajednici u neposrednom dodiru s prirodom. Upravo u toj tendenciji Mendras vidi priliku za revitalizaciju elemenata seljačkog društva, no njegova je zamisao šira: temeljita analiza zapadnoevropskog seljaštva i njegova odnosa s globalnim društvom mogla bi pomoći zemljama Trećeg svijeta, koje su zakoračile putem industrijalizacije i urbanizacije, da izbjegnu neke njihove negativne posljedice, primjerice masovni ruralni eksodus. Mendras se nada da Treći svijet u svom razvoju putu neće dezintegrirati seljaštvo, te da će poučen iskustvom zapadne Evrope iznaći nove oblike koegzistencije globalnog i se-

ljačkih društava. Zbog tog nastoji pokazati kako seljačka društva ipak nisu posve zatvorena jer su spremna prihvatiti inovacije ukoliko se one uklapaju u postojeći tehnički i socijalni sistem.

Mendrasu se ne može predbaciti glorifikacija seljaštva jer ga on analizira kritički, ne nastojeći rekonstruirati idiličnu sliku seoskog života, pa i tradicionalnu odluku seljaka, privrženost zemlji, izvodi iz tipa pravnih, ekonomskih i socijalnih odnosa koji seljaka vezuju za zemlju. Međutim, Mendras previše naglašava jaz između globalnog i seljačkih društava budući da ih promatra kao dva potpuno odvojena i bitno različita svijeta, a ne kao sastavne dijelove društvenog totaliteta.

Ako svima i nije prihvatljiva i bliska Mendrasova vizija uloge seljaštva u postindustrijskom društvu jer pomalo naliči na diskretnu propagandu povratka na seljačko »zlatno doba«, ne može joj se poreći osjetljivost za suvremene probleme poput ekologije, otuđenja ili razvojnog puta Trećeg svijeta.

Knjiga »Seljačkog društva« bliska je historičarima (i dakako ne samo njima) i zbog primjerene porabe teorijskog i empirijskog, općeg i pojedinačnog koja autoru omogućava da izbjegne jednostrana poopćavanja. Tako Mendrasova knjiga ukazuje na mogućnosti korištenja širokog međuprostora koji u nas još vlada između sociologije i historiografije. »Seljačka društva« pisana su sa stajališta sociologije, ali su prihvatljiva i vrijedna i za politologe, etnologue, historičare, antropologe a našim su istraživačima važna tim više što se u nas zbog slabije dinamike razvoja globalnog društva seljaštvo vrlo dugo održalo u svom autarkičnom svijetu. Knjiga Henri Mendrasa je i usprkos nekim zamjerkama (od kojih neke i nisu ozbiljne kritičke primjedbe već prijedlozi za dalja promišljanja tematike) nezaobilazna za svakog historičara ako teži socijalnoj historiji jer nudi jedan od mogućih pristupa seljaštvu. Ako ga i ne prihvatimo u cijelosti, on može poslužiti kao poticaj drugačijem viđenju seljakâ.

Iskra Iveljić

KARL KASER, *FREIER BAUER UND SOLDAT. DIE MILITARISIERUNG DER AGRARISCHEN GESELLSCHAFT IN DER KROATISCH-SLAWONISCHEN MILITÄRGRENZE (1535—1881)*

Graz 1986, 613.

Institut für Geschichte der Universität Graz što ga je do prošle godine vodio prof. dr Ferdo H a u p t m a n n, poznati hrvatski i austrijski historičar, izdao je prošle godine u svojoj seriji *Zur Kunde Südosteuropas* kao petnaesti svezak knjigu »*Slobodan seljak i vojnik. Militarizacija agrarnog društva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini*« koja obrađuje razdoblje od prvih seoba u Krajinu do njenog ukidanja, odnosno sjedinjenja s banskim Hrvatskom. To je habilitacija asistenta, a sada docenta spomenutog Instituta dra Karla Kasera koji se bavi poviješću Jugoistočne Evrope, a posebice hrvatskom i bosansko-hercegovačkom poviješću.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 20

ZAGREB

1987.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 1.000 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 20

Za izdavača
dr. *Nikša Stančić*

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANTIC dr. LJUBOMIR, Centar za istraživanje migracija, Trnjanska bb, Zagreb

BERTOŠA SLAVEN, student Filozofski fakultet, Zagreb

BRANDT dr. MIROSLAV, ul. Socijalističke revolucije 73, Zagreb

BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet, Zagreb

IVELJIĆ ISKRA, Ilica 165, Zagreb

JANEKOVIĆ-RÖMER ZDENKA, Filozofski fakultet, Zagreb

JURIŠIĆ IVAN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest, Krčka 1

LAUŠIĆ dr. ANTE, Centar za istraživanje migracija, Trnjanska bb, Zagreb

LOVRENOVIĆ mr. DUBRAVKO, Račkog 1, Filozofski fakultet, Sarajevo

MIJATOVIĆ ANĐELKO, P. Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb

MIROŠEVIĆ mr. FRANKO, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH, Zagreb

OČAK dr. IVAN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest, Krčka 1

PARNICA ROBERT, student Filozofski fakultet, Zagreb

PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest,
Krčka 1, Zagreb

PERIĆ dr. IVO, Istraživački centar JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik

ROKSANDIĆ mr. DRAGO, Filozofski fakultet, Istorijjski seminar, Čika Ljubina
18—20, Beograd

STRČIĆ dr. MIRJANA, Kumičićeva 42, Rijeka

STRČIĆ PETAR, Arhiv Hrvatske, Zagreb

STUBLIĆ ZLATKO, Vlaška 12, Zagreb

SZABO dr. AGNEZA, Muzej grada Zagreba, Zagreb